

ABBÂSÎ HALİFESİ NÂSİR LİDİNİLLÂH'IN HÂRİZMŞAHLAR İLE İKTİDAR MÜCADELESİ

Doç. Dr. Osman GÜRBÜZ
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Miladi IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsî hilâfeti eski gücünü kaybeder. X. Asrın ortalarından başlayan yeni süreçte ise önce Büveyhîlerin, ardından Selçukluların hâkimiyetine girer. XII. Yüzyılın son çeyreğinde hilâfet görevine başlayan Nâsir Lidînillâh, kurumu mazideki güçlü ve parlak günlerine döndürmek için kapsamlı ve uzun soluklu bir mücadeleye girişir. Halife, karşısında kendi iktidar alanlarını paylaşmak yerine daha da genişletmek isteyen Hârizmşahlar sultanlarını bulur. Halife Nâsir Lidînillâh ve sultanlar Alâaddin Tekiş, Alâaddin Muhammed ve Celâleddin Hârizmşah arasındaki iktidar savaşı yaklaşık elli yıl devam eder.

Anahtar Kelimeler: Nâsir Lidînillâh, Abbâsîler, Hârizmşahlar, Alâaddin Tekiş.

ABSTRACT

The Struggle for Power Between The Abbasid Caliph Nasir Lidinillah and Khorezmshahs

Agency of Caliphate began to lose its power since the middle of ninth century. In the new process started in the middle of ninth century, firstly it entered into domination of Seljuks and then Buwayhids. At the last quarter of twelfth century, Caliph Nasir Lidinillah attempted to a comprehensive and long-term struggle to restructure the Caliphate Institution as its past, strong and brilliant days. The Caliphate encountered with Khorezmshah Sultans who didn't want sharing power, and in contrast they wanted to expand their powers further. The struggle for power between Nasir Lidinillah and Sultans Alaaddin Tekis, Alaaddin Muhammed and Celaledin Khorezmshah lasted about for 50 years.

Key Words: Nasir Lidinillah, Abbasids, Khorezmshahs, Alaaddin Tekiş.

GİRİŞ

Halife(çoğulu hulefâ) "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir. İslam tarihinde devlet başkanı için kullanılmakta olan kelime yerine zaman zaman imam, emîrü'l-mü'minîn, emîr kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. İslam toplumlarında devlet başkanına halife denmesi, halifenin peygamberlik görevi hariç Hz. Peygamber'in yerine geçerek onun dünyevî yetki ve otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulayıp görünür kıl-

ması, Allah'ın varlık âlemi üzerindeki hâkimiyetini veya bütün inananlara ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerledir.¹

İslam bilginleri Hz. Peygamber'in vefatıyla peygamberliğin sona erdiği, buna karşılık toplumun idarî, hukukî, malî, askerî vb. diğer işlerini bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı görevleri yetkili şahıs ve kurumlara devrederek yürütmesi, böylece Müslümanların huzur ve düzen içerisinde yaşamalarının sağlanması gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardır.² Ancak bir kısım âlimler İslâm'ın dünyevî ahkâmının uygulanması yönüyle hilafet kurumuna dinî bir karakter atfederken diğer bir kısmı ise insanların belirli bir yönetim altında bir araya gelip devlet kurmalarını doğal ve akîl bir ihtiyaç olarak değerlendirir.

İslam kamu hukukunda yönetme yetkisi anlamındaki hâkimiyetin kaynağının ümmet olduğu anlayışından yola çıkılarak halifenin ilahî bir gücü temsil etmediği, devlet başkanının krallık, şeflik, mutlakiyet, saltanat yönetimlerinde olduğu gibi mutlak bir yetkinin olmadığı, bu yetkinin İslâm'ın genel ilkeleri ve ilahî iradeyle sınırlı olduğu, bundan dolayı yöneticilere mutlak yetkiler veren, devlet başkanını bir tür kutsallıkla niteleyip sorumsuzluğunu öngören yönetim biçimlerinin İslâmın özüne ve prensiplerine aykırı düştüğü söylenebilir.³ Fakat en azından teorik olarak yukarıdaki çerçevede içerisinde değerlendirilmesi gereken halifelik kurumunun tarihi seyri boyunca ne ölçüde bu özelliklerini koruduğu sorusuna verilebilecek cevap, olumlu bir görüntü arz etmeyecektir. Ne var ki Hulefâ-i Raşidîn döneminden başlayarak Abbasîlerin yükseliş döneminin devam ettiği miladi IX. Asrın ikinci yarısına kadar, bazı dönemlerdeki dini kayıtsızlık ve umursamazlıklarla birlikte, halifelerin dinî ve dünyevî yetkilerini birlikte sürdürdükları konusunda tereddüde yer olmadığı ileri sürebiliriz.⁴

Miladi IX. Asrın ortalarından X. Asrın yarısına kadar süren yaklaşık bir asra yakın bir dönem içerisinde halifeler, askerî ve idarî yetkilerinin önemli bir kısmını Türk komutanlara devretmek zorunda kaldılar. Türkler istediklerini uzaklaştırıp, istediklerini halife yapıyorlardı.⁵ Abbasî halifeleri ellerinde bulundurdukları yönetim yetkisini paylaşmak istememelerine rağmen Türk komutanlara karşı mücadeleleri, fırsat buldukları zaman onları katletmeleri sonucu değiştirmede, karışıklıklar sürüp gitti. Halifelerin emîrû'l-ümerâlik kurumunu ihdas ede-

¹ Avcı, Casim, "Hilâfet" DîA, İstanbul, 1998, XVII/539.

² "Bil ki, Allah katında dünya ve dünyaya ait her şey ahiret için bir vasıttır. Bu vasıtayı kaybeden kişi ona ulaşma imkânını da kaybeder" Bkz. İbni Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve divânu'l-mübteda ve'l-haber*, nşr. Ebu Suheybî'l-Kurmî, Beytül-Efkâr, Riyad, ty., 104.

³ Miquel, Andre, *Doğuştan Günümüze İslam Medeniyeti*, çev. A. Fidan- H. Menteş, İstanbul, 2003, 158.

⁴ Hodgson, 692 - 945 yılları arasındaki devreyi "Yüksek Halifelik Dönemi" diye adlandırarak, bu dönemin ayırıcı vasfını, başka güçlere tâbi olmayan, tarıma dayalı iyice oturmuş imparatorluk olarak belirtir. Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, I/181.

⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, *Târîhu'l-ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut, ty., IX./278, 279 vd; Ebu'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmail, *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, el-Matbaatu'l-Hüseyniyye, Kahire ty., II/ 46, 48.

rek⁶ kargaşaları önleme ve kaybettikleri yetkilerini bir ölçüde geri alma girişimleri de sonuç vermedi. 334/945 senesinde Abbâsî halifesi Müstekfî, Büveyhîler'den Ahmed'e Muizüddevlî unvanıyla birlikte emîrül-ümerâlık pâyesini vermek zorunda kaldı. Böylece Şîî Büveyhî hanedanının kontrolü altına giren halifelik, siyasî ve askerî otoritesini önemli ölçüde kaybetmek zorunda kaldı.⁷

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 447/1055 yılında Bağdat'a girerek Büveyhî hâkimiyetine son verip Abbâsî halifeliğini Selçuklu himayesine soktu. Şîî kökenli Türk komutan Arslan Besâsîr'i 450/1058 yılında mağlup eden Tuğrul Bey, Bağdat'a döndüğünde muhteşem törenlerle karşılanıp halife Kâim-Biemrillah'ın tahtının hemen yanı başında hazırlanan ikinci bir tahta oturtuldu. Halife kendisini övüp yaptıklarından dolayı şükranlarını sunduktan sonra kendisine "melikü'l-meşrik ve'l-mağrib" diye hitap etti. Taç, kılıç ve değerli hil'atlarla taltif edilen Tuğrul Bey'e "rûknü'd-dîn" ve "kasîmü emîrî'l-mü'minîn" (halifenin ortağı) unvanlarını verdi. Her ne kadar İslam iktidarın dinî-dünyevî bir taksimle ikili bir sisteme dönüşmesine izin vermese de fiilîyatta böyle bir görüntü ve uygulama ortaya çıkmış oldu. Buna göre devlet yönetimi, saltanat, siyasî nizam ve emniyetin sağlanması sultana bırakılırken, halifeye meşru sultanın ismini kendi adından sonra zikredilmesini temin ve sultanlığın hazırlamış olduğu temlik-nâme ve menşurları tasdik görevleri kaldı.

Büyük Selçuklular ve halifelik arasında daha sonraki sultanlar döneminde sürüp giden ilişkilere bakılınca söz konusu kurumun mecburi onay makamı niteliğinden hiç de uzak olmadığı fark edilir. Halifelik makamına gösterilen aşırı hürmeti, sultanların İslam dünyası nezdinde görmeyi umdukları saygıyla irtibatlandırmak tek yanlı bir değerlendirme olarak kalacaktır. Bununla birlikte halifenin manevî otoritesini kabul etmenin çeşitli dönemlerde ortaya çıkan devletlere kazandırdıklarını inkâr etmek de mümkün değildir.

Yukarıda değinildiği gibi halifelik yetkilerini hiçbir dönemde kendi arzusuyla bölüşmek veya devretmek istemedi,⁸ fakat yönetimin bir güç ve imkânlar sanatı olduğu göz önüne alındığında yapılabilecek fazla bir şeyin olmadığı aşikâr idi. Bununla birlikte halifelik, bütün yetkileri elinde tuttuğu mazinin parlak günlerini hiç unutamadı. Uygun fırsatların göz kırptığı her defasında yeniden geçmişteki ihtişamlı konumunu elde etmek için aralıksız çabalarını sürdürdü. Hilâfetin dünyevî gücüne yeniden kavuşması hususunda siyasî, idarî, fikrî, askerî ve sosyal alanlarda en yoğun ve ısrarlı biçimde gayret sarf eden Abbâsî halifesi, Ebü'l-Abbâs en-Nâsır Lidînillah Ahmed b. el-Müstazî (1180-1225)'nin ayrı bir yeri vardır.⁹

⁶ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II/ 89.

⁷ İbn Vâsıl, Cemâlüddîn Muhammed, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri benî Eyyûb*, thk: Muhammed Rebi', Kahire ty., IV/ 36.

⁸ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II/ 173.

⁹ Taeschner, F., "Nâsır", *İA*, İstanbul, 1970; IX/ 94.

Halife Nâsır ve Abbâsî Hilâfeti'ni İhya Çabaları

Babası Müstazî-Biemrillâh, annesi Türk asıllı Zümrüt¹⁰ isimli bir cariye olan Halife Nâsır, 553/1158 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. 575/1180 senesinde babasının yerine hilâfet makamına geldi. Bundan sonra onun en büyük emelinin Abbâsî hilâfeti'nin dîni ve dünyevî tek merkeze dönüştürme çabalarının olduğunu görür. Hilâfet kurumuna eski itibarını kazandırmak için var gücüyle çalıştı.

Bu kapsamdaki faaliyetleri arasında en dikkat çeken çalışması Nâsır-Lidînillâh'ın Sünnî olmasına rağmen Şia ve İsmailîler gibi aşırı Şia mensuplarına karşı izlediği politikasında görülür. Sünnî tarihçiler kendisini bu konuda rafizî¹¹ diye suçlarken, onun bulunduğu coğrafyada halkın yarıya yakın kısmının Şîi olduğunu dikkate almaz bir bakışa sahiptirler. Her ne kadar Şîa'ya karşı kişisel eğilimleri olsa da, onun tavrını pragmatik bir yaklaşımla izah etmek daha isabetli olacaktır; zira Abbâsî halifeliğinin etkili bir güç haline gelmesi için Şia mensuplarını ve onların çıkarlarını gözetip kollamaktan daha kestirme bir yol bulunması zor gözükmektedir. Zaten Nâsır döneminde Irak bölgesinde hayatı felç eden mezhep çekişmelerinin oldukça azalması, düşünülen çözümün sağlıklı sonuçlarına işaret etmektedir.¹²

Halifenin Şîa'yı karşısına almayan, kendilerini dışlamayan hatta Ali taraftarı nakiplerle iyi ilişkiler kuran, onları çeşitli devlet görevlerinde istihdam eden, danışmanlıklarına İmamiyye mezhebi mensuplarını atayan bu yaklaşımları, onun seleflerinden çok farklı bir bakış içerisinde olduğunu ipuçlarını ele vermektedir. 608/1212 senesinde Alamut hâkimi Celâleddin Hasan'ın Sünnîliğe geçmesi, Şîi-Sünnî ilişkilerini oldukça yumuşatmış; bu hadise bir yandan Nâsır'ın halifeliğini Ali yanlıları nezdinde meşrulaştırırken, diğer yandan Batınîleri Abbâsîlerin en tehlikeli düşmanları olmaktan çıkarmıştır. Nâsır-Lidînillâh siyasî ve dînî fikirlerini benimsetmek için Anadolu, Mısır, Suriye, Horasan, Hârizm gibi memleketlere elçiler göndermiş, Sâmerrâ'da Gaybetü'l-Mehdi türbesini tamir ettirerek Şîiliğin kutsal emanetlerinin hamisi olduğunu göstermek istemiştir.¹³

Nâsır-Lidînillâh'ın halifelik kurumunu güçlendirme arzusunu gerçekleştirmede kullanmış olduğu ikinci vasıta ise fütüvvet teşkilâtı idi.¹⁴ Yapılan bir törenle 578/1182 yılında söz konusu teşkilâta giren halife, halkın bu yolu benimsemesine öncülük ederken fütüvvetin ülkenin her yanında yayılmasına sebep oldu. Burada halifenin asıl amacı o zamana kadar resmi olmayan bu kuruma resmi bir kimlik kazandırarak onu bir anlamda devletleştirmek ve böylece meş-

¹⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, V/ 51.

¹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV/167.

¹² Hartmann, Angelika, "Nâsır-Lidînillâh " DîA, İstanbul, 2006, XXXII/401.

¹³ Hartmann, *agm.*, 401.

¹⁴ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV/ 164.

ruiyet kazanan bu kurumun desteğini arkasına almaktı. Aynı zamanda devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda sık sık siyasî otoriteyi zayıflatan bu kurum kontrol altına alınmış olacak ve desteğinden istifade edilmiş olacaktı. Daha sonraki yıllarda melik ve yöneticilerin fütüvvet teşkilâtına girmelerini emredererek¹⁵ hem idarecilerin hem de onlara bağlı ahalinin kendi etrafında kenetlenmesini sağladı.

604/1207 yılında fütüvvet kurumunu yeniden düzenleyen bir ferman yayınladı. Bu düzenlemeyle hilâfeti yeniden ihya ederken halifelîğe daha kapsamlı bir anlam kazandırmış ve çok daha müessir bir siyasetin önünü açmış oluyordu. Halife 611 /1214 yılında Şihabeddin Sühreverdî başkanlığında bir heyeti fütüvvet giysileriyle beraber Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. İzzeddin Keykavus'a gönderdi. Diğer yandan zaman zaman keyfi ve baskıcı bir renge bürünen otoriter tutumu¹⁶, toplumsal hayatı tam anlamıyla denetim altına almak için onu yeni girişimlere sevk etti. Bunlar arasında onun haberleşmeyi kontrol altına almak için, sadece kendi yetiştirdiği güvercinlerin kullanılmasını mecbur etmesini ve bazı spor dalları için ancak kendisinden izin almayı şart koşmasını zikredebiliriz.

Onun mutlak iktidara ulaşmak için yeni düzenlemeler ve girişimlerde bulunduğu diğer bir alan ise eğitim, öğretim ve medreselerdir. Bu yolla ulemânın elinde bulunan manevi nüfuzu kendi şahsında toplamayı hedeflemiştir. Zamanında eğitim-öğretim programları yeniden düzenlenmiş, Bağdat'da bulunan Nizâmîye Medrese'si baştanbaşa elden geçirilerek genişletilmiş, yanına bir kütüphane bina edilmiştir. Medreselerin kurulmasıyla önemli ölçüde gözden düşen ribatlardaki eğitim faaliyetlerini güçlendirerek buralarda okuyan öğrencilerin ihtiyaçlarını ücretsiz karşılama yoluna gitmiştir. Ahlak, ibadet ve ahirete hazırlık konularını içeren Rûhu'l-Arifîn isimli bir kitap hazırlayarak Anadolu, Suriye, Mekke, Medine, İran ve Mısır'a göndermiş ve bu suretle İslam dünyasının her yanında itibarını artırma yoluna gitmiştir.¹⁷ Halife Nâsır Lidînillâh'ın hilâfetin tekrar maddî kudretini ihya edip geçmişteki ihtişamlı günlerine ulaştırmak için dinî, fikrî, ilmî ve toplumsal alanlarda sürdürdüğü faaliyetler küçümsenemeyecek başarılar kazanmıştı; ancak hedefe ulaşabilmek için önünde kat edilmesi gereken uzun bir yol bulunmaktaydı. En azından maksuda yaklaşabilmek için bu gayretlerin askerî sahalardaki başarılarla taçlanması gerekiyordu. Burada ilk önce hesaplama yapılması düşünülen hükümdar, Irak üzerinde hâkimiyetini sürdüren son Selçuklu II. Tuğrul idi.

¹⁵ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, III/ 113.

¹⁶ "Nâsır öyle yaygın bir istihbarat teşkilâtı kurmuştu ki Irakta evlerinde baş başa kalan karı-koca, halife aleyhine konuşmaktan çekinirdi. Bir gün davetlilerden önce elini yıkayan ev sahibinin durumu, haberciler tarafından halifeye aktarılmış, O da cevabi yazıda, bunun yazılmasının gereksiz, ev sahibinin davranışının edepsiz olduğunu, belirtmişti" İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV/163.

¹⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, V, 143.

Halife Nâsır-Hârizmşâh Tekiş Mücadelesi (1172-1200)

568/1172 senesinde Harizmşâhlar tahtına oturan Alâeddin Tekiş, göreve başladıktan sonra kardeşiyle süren taht kavgaları, Gazneli topraklarında yeni bir devlet kuran Güriler, Hârizmin doğusundan ülkelerini sıkıştıran Kara Hitaylar, Seyhun ötesinde ve kuzeydeki bozkırlarda yaşayan Kıpçak, Kanklı Türkleriyle var olan sorunlar yumağıyla uğraşmak zorunda kaldı. 585/1189 senesinde uzun bir mücadele döneminden sonra kardeşi Sultanşâh'a Hârizmşahlığını kabul ettirip boyun eğdiren Tekiş; ancak bundan sonra yüzünü batıya çevirip Irak meselesiyle ilgilenmeye fırsat buldu.

İl-Denizlilerden Atabey Muhammed Cihan Pehlivan'ın ölümü (1185)'ne kadar nispeten istikrarlı bir yönetim sergileyen Irak Selçuklu Devleti, aynı yıl Cihan Pehlivan'ın ölümüyle kendini iktidar kavgaları içinde buldu. Görevi devralan kardeşi Atabey Kızıl Arslan Osman ile henüz çocuk yaşta olan Sultan Rükneddin Tuğrulşah arasında baş gösteren kavgalar artarak devam etti.¹⁸ Bu nokta da çekişmelere dahil olan üçüncü bir aktör ortaya çıktı ki bu uzun zamandan beri uygun fırsatların ortaya çıkmasını kollayan Halife Nâsır Lidînillâh'tan başkası değildi. Halife Nâsır hilâfete gelir gelmez Irak bölgesiyle ilgilenmeye başlamıştı; Ravendî'nin belirttiğine göre, Sultan Tuğrul ile Halife kuvvetlerinin karşılaştığı Day-Merc Savaşı (584/1188)'na kadar on kez Nâsır askerleri Irak'a saldırmışlardı.¹⁹ O iyice zayıflayan Irak Selçuklu Devleti'nin topraklarını ele geçirmek suretiyle en büyük emeli olan hilafet devletini gerçekleştirmede önemli bir kazanım elde etmenin yanı sıra İslam dünyasında büyük nüfûza sahip olan Selçuklu hanedanının bölgedeki tabileri üzerinde hâkimiyetini sağlamlaştırmış olacaktı.

Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul ve Halife Nâsır arasındaki mücadele şöyle başladı. Cihan Pehlivan'ın ölümünden sonra yerine oğullarından biri değil, kardeşi Kızıl Arslan Osman geçince, Cihan Pehlivan'ın hanımı İnanç Hatun çekememezlik ederek Kızıl Arslan Osman'a karşı kocasının ileri gelen komutanlarından Ay-Aba etrafında hatırı sayılır bir kuvvetin toplanmasını sağladı. Muzafferüddin Kızıl Arslan, Ay-Aba'yı kovalarken yeni ittifaklar ortaya çıktı. Sultan Tuğrul, İnanç Hatun, oğulları ve Ay-Aba birlikte hareket kararı aldılar. Buna karşılık Atabey Kızıl Arslan Bağdat'ta halifelik katına bir mektup yazarak durumun vehâmetini bildirdi. Atabey, halifeye bağlılıklarını bildirdikten sonra askerlerin büyük bir bölümünün Tuğrul tarafına geçtiklerini, zamanında tedbir alınmazsa bu tehlikenin önüne kimsenin geçemeyeceğini, ülke topraklarının kaybedileceğini, bunu önlemenin yolunun kendisinin Azerbaycan'dan Emîri'l-Mü'minin de Bağdat'tan asker toplayarak birlikte savaşmak olduğunu belirtti. Halife Nâsır öneriyi derhal kabul etti; varılan anlaşmaya göre Hemedan Tuğrul'dan alınınca Halife naiple-

¹⁸ Hüseyinî, Sadruddin Ebu'l-Hasen Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti'-Selçukîyye*, nşr. Muhammed İkbâl, Lahor, 1933, 175, 176 vd..

¹⁹ Ravendî, Muhammed b. Ali. b. Süleyman, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-sûrûr*, nşr. Muhammed İkbâl, haşiye ve ekler: Mücteba Minevî, Tahrân, hş.1364, 347.

rine bırakılacaktı.²⁰ Nâsır veziri Celâleddin b. Yunus komutasında hazırladığı orduyu, Kızıl Arslan ile buluşmak üzere Hemadan istikametine doğru uğurladı²¹.

Atabey'in gelmesi gecikince Halife'nin veziri, Tuğrul ve taraftarlarını önemsemeyip onlarla savaşa koyuldu. Büyük emellerle yola çıkarılan hilâfet ordusu, akşama doğru yenilip (584/1188) ağırlıklarını savaş meydanında bırakmak zorunda kaldı; askerleri Bağdat'a geri döndü. Halife bu defa çok daha büyük paralar vererek yakın adamlarından Emîr Mücahidüddin komutasında yeni bir ordu hazırladı. Yeni Bağdat ordusu Hemedan'a yaklaşırken şehirde bulunan Tuğrul, bunlardan çekinerek İsfahan'a oradan da Azerbaycan taraflarına gitti.²² Bir süre sonra Muzafferüddin Kızıl Arslan Hemadan'a gelince Melik Nâsîrî'l-Mü'minîn hitabıyla karşılanıp Halife'nin selamları kendisine ulaştırıldıktan sonra hudutsuz iltifatlara boğuldu. Bağdat askerleri daima onun emirlerine itaat edeceklerini, kendisine yardımcı olacaklarını bildirip Nâsır tarafından şehrin kendi yönetimine bırakıldığını söylediler.²³

Daha sonra, Kızıl Arslan Azerbaycan şehirlerini yağmalayan Sultan Tuğrul ve beraberinde bulunan Türkmenlere savaş ilan etti. Daha önce kendisine karşı savaşan kardeşi Cihan pehlivan'ın karısı İnanç Hatun ile evlenerek onun oğullarını da kendi yanına çekmeyi başardı. Sultan Tuğrul ise bu kritik süreçte yakınları ve bazı emîrlerini küstürmüş, onlarda kendisini terk etmişlerdi. Muzafferüddin, iyice güçlenen ordusuna kardeşinin oğlu Ebubekir b. Atabey Pehlivan'ı komutan atayarak Irak emîrleriyle birlikte Tuğrul üzerine gönderdi. Kuvvetlerini toplamaya fırsat bulamayan Sultan Tuğrul yenilerek savaş meydanını terk etti. Daha sonra tekrar toparlanıp Kızıl Arslan'a karşı sürdürdüğü mücadelesinde yenilerek esir edilip Tebriz yakınlarında bir kaleye hapsedildi (586/1191).²⁴ Ancak beklenmedik bir gelişme sebebiyle kendisini dışarıda bulup hapisten kurtuldu: Atabey Muzafferüddin'in hanımı İnanç Hatun, şarap ve kölelere düşkün olup kendisini ihmal etmesi ve bazı siyasî sebeplerle²⁵ kocasına çok kızgın olup onu ortadan kaldırma planları için uygun zamanı kollarken suikast haberi Kızıl Arslan'ın kulağına ulaştı. Hanımı ve yeğenlerinin kendisini katletmek istemelerine çok öfkelenen Atabey, kendisiyle anlaşarak Sultan Tuğrul'u esir bulunduğu kaleden salıverdi.²⁶ İnanç Hatun ve Irak emîrleri kendi aralarında anlaşarak, sarhoş bir halde çadırında uyumakta olan Atabey Kızıl Arslan'ı katlettiler; onun ülkesi paylaşıldı. Azerbaycan yeğeni Atabey Ebubekir'e, Irak ise Kutluğ İnanç ve Iraklı emîrlar arasında pay edilmişti.²⁷

²⁰ Ravendî, *Râhat*, 345.

²¹ Hüseyinî, *Ahbâr*, 177.

²² Ravendî, *Râhat*, 355.

²³ Hüseyinî, *Ahbâr*, 178.

²⁴ Hüseyinî, *Ahbâr*, 180.

²⁵ Ravendî, *Râhat*, 363.

²⁶ Hüseyinî, *Ahbar*, 182.

²⁷ Ravendî, *Râhat*, 363.

Kısa zamanda güçlenen Tuğrul, önce Tebriz yakınlarında kendisine saldıran yeğeni Ebubekir b. Cihan Pehlivanı, arkasından Kazvin yakınlarında Kutluğ İnanç yendi. İnanç Hatun'la savaşa tutuşmak üzereyken onun teklif ve ricasını kırmayarak kendisiyle evlendi. Sultan Tuğrul'un bu başarıları üzerine Rey ve etrafının sahibi Kutluğ İnanç Hârizmşah Tekiş'ten yardım istedi (586/1191). Büyük bir orduyla Irak'a gelen Tekiş, Rey'e kadar ilerledi. Müstahkem Tabarak kalesini ele geçirdi. Sultan Tuğrul kendisine dostluk göstererek iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ancak Irak'ta Tekiş, daha fazla kalamadı; zira kardeşi Sultansâh yeneden Hârizm üzerine yürümüşü.

Alâaddin Tekiş Hârizm'e döndüğü zaman Sultan Tuğrul, yeniden Irak'ı ele geçirerek Tabarak kalesine saldırmıştı; orayı ele geçirince kale muhafızını öldürüp, diğer Hârizmli komutanları ise hapsetmişti (589/1193)²⁸. Hatta Rey şehrine varan Rükneddin Tuğrul, geldiği gün şehri alarak, kaleyi kuşattı. Hârizmlilere istedikleri emanı vererek, onları kaleden indirdi. Fakat sözünde durmayan Tuğrul, onların arkasından adamlarını göndererek üzerlerinde, yanlarında ne varsa yağmalattı. Bununla da yetinmeyerek onlardan bir kısmını öldürttü; geri kalanlar kaçtılar. Sultan böylece Irak'ta bir süre hiçbir rakibi, muhalifi olmayan hâkimi mutlak olarak kaldı. Bu gelişmeler esnasında kendilerini emniyette görmeyen Irak emîrleri Alâaddin Tekiş'in ordusuna sığınmışlardı. Bundan bir süre sonra Kutluğ İnanç da Irak emîrlere katılıp Tekiş'in Damagan'a varışından sonra (590/1194) onun huzuruna çıktı; onun iltifat ve ikramlarına erişti. Diğer yandan Halife Nâsır Lidînillâh, Sultan Tuğrul'a ait toprakların Hârizmşah'a verildiğine dair bir hilâfet menşurunu Tekiş'e gönderiyordu.²⁹

Sultan Tuğrul, Alâaddin Tekiş'in Rey'e saldırı niyetinde olduğunu duyunca askerlerini toplayarak Rey'e vardı. Bu sırada Tekiş de Har denilen yere gelip konakladı. Kalabalık bir öncü kuvvetiyle Kutluğ İnanç'ı rey üzerine gönderdi. Tuğrul emîrleriyle yapmış olduğu toplantıda Rey'de beklemek yerine İsfahan ve Zencan'dan gelecek kuvvetlerle birleştikten sonra dağ geçitlerinde Hârizmşahlar ordusunu karşılamanın daha uygun olacağı kararını aldı. Böyle yaparlarsa Hârizmşah'ın galip gelmesi durumunda, kapana kısılmış olarak akibetlerini beklemeyecekler, gerekirse şehir şehir Tekiş'in önünden kaçarak onun Hârizm'e dönmesini bekleyeceklerdi. Ne var ki evdeki hesap çarşıya uymadı; Sultan Tuğrul henüz Rey'den çıkıp bir fersah ilerlememişti ki Kutluğ İnanç komutasında kendilerine doğru gelen Tekiş ordusunun öncü birliği ile karşılaştılar. Tuğrul, öncü kuvvetleri Tekiş'in ordusu sanarak hemen saldırıya geçtiyse de yanında bulunan kuvvetlerden altmış kişi dışında kimse savaşa katılmadı. Ordusu Sultanı terk etmişti.³⁰ Zor şartlar altında çatışmayı sürdüren Sultan Tuğrul,

²⁸ Ravendî, *Râhat*, 366.

²⁹ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülvâhid, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Daru's-Sadr, Beyrut, ty. XII/107.

³⁰ Ravendî, *Râhat*, 371.

karşı taraftan atılan bir okla gözünden sakatlanarak yere düştü³¹; Kutluğ İnanç tarafından yakalanarak başı gövdesinden ayrıldı (590/1194). Kesik baş Tekiş'e gönderildi; o da Tuğrul'un kesik başını Bağdat'ta Halife Nâsır Lidinillâh'a gönderdi. Daha sonra bedeni de gönderildi; baş ve beden Rey'de Tuğrul bey camisinin makberesine defnedildi. Sultan Tekiş birkaç ay sonra Hemadan'a gelerek Irak tahtına oturdu.

Irak bölgesi Hârizmşahlar Devletine bağlanırken yeni bir mücadele başlamış oluyordu. Bu iktidar kavgası Halife Nâsır ve Hârizmşahlar arasında sürüp gidecekti. Bir tarafta bütün hesaplarını güçlü bir hilâfet devleti kurmak üzere yapan halife, diğer tarafta ise İslâm dünyasında bir imparatorluk kurup tıpkı Büyük Selçuklu sultanlarında olduğu gibi Bağdat'taki Abbâsî halifeliğini ruhanî bir otorite olarak görmek isteyen Hârizmşah sultanları bulunmaktaydı. Halife Irak üzerinde hâkimiyetini sağlayıp bölgeyi ele geçiren Alâaddin Tekiş'e saltanat ahdi ile birlikte hil'atlar gönderirken veziri İbn Kassab'ı da Irak bölgesine göndermeyi ihmal etmiyordu.³² Halifenin niyetini anlayan Tekiş, vakit geçirmeden Dinever'e kadar ilerledi; Rey ve çevresini oğlu Yunus Han'a verdi. Büyük komutanlarından Mayacık'ı oğlunun atabeyliğine getirterek muhtemel girişimlere karşı önlemlerini almış oldu.

Alâaddin Tekiş Hârizm'in doğu sınırlarında ortaya çıkan yeni gelişmeler üzerine, Irak'tan ayrılınca bölgede yeniden karışıklıklar artmaya başladı. Halifenin müttefiki Kutluğ İnanç, Hemadan'ı ele geçirmek için saldırıda bulununca Tekiş'in oğlu Yunus Han'ın atabeyi komutan Mayacık tarafından yenilgiye uğratıldı. Kutluğ İnanç, Bağdat'a giderek halifeden aldığı yardımlarla birlikte yeniden Hemedan'a döndü. Halife, İnanç'ın yanına veziri İbni Kassab'ı da katmış, ikili 592/1195 senesinde Mayacık'ı Hemedan'dan çıkarmışlardı. Ertesi yıl vezir İbn Kassab, etrafa yöneticiler, görevliler atayarak bölgede halifenin hâkimiyetini pekiştirme yoluna gitti. Halife bununla da yetinmeyerek İsfahan yöresini de kendi topraklarına kattı. Zaten onun hedefi, İnanç'a yardım etmek değil, bunu fırsat bilerek güçlü hilâfet devleti ülküsüne adım adım yaklaşmaktı.

593/1196 yılında doğudaki işlerini yoluna koyan Alâaddin Tekiş, tekrar Irak bölgesine döndü. Kutluğ İnanç daha önce Mayacık tarafından ortadan kaldırılmıştı³³; Halifeye ait diğer kuvvetleri ise kısa sürede Irak-ı Acem'den dışarı atıldı. Irak bölgesinde kontrol tamamen Hârizmşah Tekiş'in eline geçince Halife Nâsır bundan rahatsız olduğunu bildirmek üzere Nizâmiye Medresesi müderrislerinden fakih Mucîruddîn'i Tekiş'e elçi olarak gönderdi. Ayakları altına atlasarılan, altın saçılan elçi, Halifenin gelişmelerden rahatsızlığını dile getirip, Hârizmşah'ın daha fazla ileri gitmemesini, aksi halde İslam ülkelerini kendisine karşı toplantıyla ayaklandırabileceğini belirtti. Hârizmşah bu tehdide aldırılmayarak:

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 108; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm* (h.591-600), 1. baskı, thk. Ömer Tedmürî, Beyrut 1997, 234.

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII/108.

³³ Ravendi, *Râhat*, 380.

Divan-ı arz görevlisi 170 000 süvarimiz olduğunu kayda geçmiştir. Bu ordunun ihtiyacı o nân-pare ile karşılanmaz, Emîre'l-mü'minin ihsan buyurup Huzistan'ı bize lutfetse de, maiyetimizin ihtiyaçları karşılanırsa, diyerek, elçiyi nazikâne bir tehditle susturdu.³⁴

Bundan sonra Irak toprakları üzerindeki Hârizmşahlar egemenliğini yok etmek için halife, iki girişim daha gerçekleştirdi. İlkinde ileri gelen emirlerden Mayacık'ı³⁵, ikincisinde Nureddin Gökçe'yi³⁶, kıskırtarak emeline ulaşmak istedi; fakat her iki ayaklanma da Tekiş tarafından bastırılarak Nâsır'ın planları boşa çıkarıldı. Hârizmşah'ın karşı konulamaz gücünü kabul eden Nâsır Lidînillâh, 1199 sonlarında bükemediği bileği öperek Alâaddin Tekiş'e hil'atlar, kıymetli armağanlarla birlikte Türkistan, Horasan ve Irakın saltanat menşurunu gönderdi.³⁷ Tekiş'in 596/1200 yılında ölümüyle yerine oğlu Alâaddin Muhammed geçerken, Nâsır Lidînillâh-Hârizmşahlar mücadelesinde yeni bir döneme girildi.

Halife Nâsır-Hârizmşâh Muhammed Mücadelesi (597/1200-619/1222)

Halife Nâsır-Hârizmşâhlar mücadelesi, yeni sultan Alâaddin Muhammed döneminde (1200-1222) durmak bir yana, şiddetlenerek devam etti. Ne Halife dünyevî iktidar düşüncesinden geri adım atıyor, ne de Sultan, Nâsır Lidinillâh lehine en küçük bir yetki devrine razı oluyordu. Aksine her iki taraf yeni mevziler kazanmak için var güçleriyle çalışıyor, birbirlerinin kuyusunu kazmak için ellerinden geleni arkalarına bırakmıyorlardı. Hârizmşah Muhammed Gazne'yi ele geçirdiği zaman hükümdar hazineleri ve devlet arşivinde yapılan incelemelerde Halife'nin Gur sultanlarından Şihabeddin'i Hârizm'e saldırıya çağıran mektuplar ele geçmişti. Aynı mektuplarda Hârizmşah Muhammed'e hakaretler yağdırılmaktaydı (612/1215).³⁸

Hârizmşah ise Halifeye defalarca elçi göndererek Selçukluların Halife Kâim biemrillah döneminde sahip oldukları idarî, askerî, malî hakların aynısını talep ediyor, adının hutbede zikredilmesini isteyerek, halifeliğin kendisine bağlanmasına ve hâkimiyetinin tanınmasına çaba sarf ediyordu. Ancak Nâsır, onun Maverâunnehir ve Türk ülkelerinde uğraşmak zorunda kaldığı problemleri bildiği için olumlu cevap vermiyordu. Zaten Sultan Muhammed, bir meseleyi çözümler çözümlerle ortaya çıkan diğer sorunlarla uğraşmak zorunda kalıyordu.³⁹Fakat Sultan ülkesinin doğu sınırlarında beliren sıkıntıları giderip devletini hatırı sayılır bir güce ulaştırınca yeniden Irak meselesiyle ilgilenmeye başladı.

Sultan yanında müstesna bir yakınlık ve konuma sahip bulunan kadı

³⁴ Ravendî, *Râhat*, 385.

³⁵ Ravendî, *Râhat*, 399.

³⁶ Ravendî, *Râhat*, 401.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII/ 153.

³⁸ Tarih-i Cihanguşâ'dan naklen İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, TTK yay. , 4.baskı., Ankara 2000, 215.

³⁹ Nesevî, Muhammed, *Sîretü's-Sultan Celâleddîn Mengüberti*, yay. Ahmed Hamdi, Daru'l-fikr, Mısır, 1953, 49.

Mucîruddîn Ömer b. Sa'd el- Hârizmî, defalarca Sultan adına Halife nezdinde elçi olarak bulundu. Sultanlık dîvanının yukarıda belirtilen istekleri kendilerine bildirilince, olumlu cevap vermeyip, kesin bir tavırla talepleri reddettiler. Son elçilik görevinde, hilâfet dîvanı, kendisine şöyle cevap verdi: O zaman devletler farklı, zaman farklıydı; hariciler Bağdat'ı ele geçirmişler Halife şehirden uzaklaşmıştı. İşte bu şartlar altında Tuğrul b. Mikail'in meşhur Bağdat zaferi gerçekleşti, Selçuk Oğullarının hâkimiyeti kaçınılmaz oldu. Eğer böyle olmasaydı Halifelik kendisini niçin birilerinin emir ve yasaklarına uydurmak zorunda hissedecekti. Cenabı hakkın uçsuz bucaksız ülkeler ihsan ettiği Sultan Muhammed, Mû'minlerin Emîri'nin yönetim merkezi ve onun Sünnî atalarının son ikamet-gâhına göz dikmeden hırsını tatmin edecek başka bir şeye sahip değil mi?⁴⁰

Hârizmşah Muhammed'i öfkelen diren diğer bir konu ise şöyle gelişti. 1212 yılında Hârizmşahlar hac kafilesini Bağdat'ta hilâfet sarayındaki kabul resmi için huzura çıkmıştı. İsmailî hükümdarı Celâleddin Hasan da aynı sene bir heyet eşliğinde annesini Hacca göndermişti; söz konusu heyet de halifeyi ziyaret için aynı törende hazır bulundu. Halife Nâsır, Hârizmşah Muhammedi itibarsızlaştırmak için, eski Bâtınî reisini temsil eden hac kafilesini çok saygın bir konuma yerleştiren, Hârizmşâhlar heyetine ilgi göstermemiş ve kendilerini daha önemsiz bir statüye tabi tutmuştu.⁴¹ Bu tavrıyla Halife, Hârizmşahlara karşı tutumunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuş oluyordu.

Sultan Muhammed hilâfetin açık düşmanlığına başka bir girişimle cevap verdi. en-Nâsır Lidinillâh'ın halifelik görevlerini yerine getirmediğini, İslamı tebliğ görevini unuttuğunu, gaza ve cihadı terk ettiğini iddia ederek, halife aleyhinde muhalif bir kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Nihayet böyle birisinin daha fazla hilâfet makamında kalmasının doğru olmayacağını ileri sürerek uzaklaştırılması gerektiğini ileri sürdü; yerine tanınmış seyyidlerden Aâülmülk Tirmizî'yi meşru halife olarak atadığını belirtti. Bunun için meşhur fakihlerden fetvalar aldı; aslında Abbâsîlerin hilâfeti Ali evladından gasp ettiklerini yaymaya çalıştı.

Bir yandan bu çalışmalar sürdürülürken Hârizmşahların Irak naibi Oğlımıuş'in Bâtınîler eliyle bir suikaste kurban gitmesi, yeni gelişmelere kapı araladı.⁴² Azerbaycan ve Arran sahibi Özbek b. Pehlivan ile Fars mıntıkası hâkimi Sa'd b. Zengî, Irak'ın korumasız kalmasını, Hârizmşah'ın çok uzaklara düşmanlarıyla uğraşmasını fırsat bilerek bölge topraklarına göz diktiler. Özbek, halkıyla gizlice anlaşarak İsfahan'a sahip olurken, Zengî, Rey, Kazvin, Har, Semnan ve buralara sınırı olan yerleri ele geçirdi. Haberler Semerkant'ta bulunan Hârizmşah Muhammed'e ulaşınca, seçkin savaşçı ve çengâverlerinden oluşturduğu yüz bin kişilik ordusunu namli emîrleri komutasında yola çıkardı. Kumis'e varınca 12.000 kişilik hafif bir süvari birliği, geceyi gündüze katarak uçarcasına

⁴⁰ Nesevî, *Sîret*, 50.

⁴¹ Nesevî, bu tahkir olayını "yarayı deşip üzerine tuz dökmek" olarak nitelendirir. Bkz. Nesevî, *Sîret*, 51.

⁴² Nesevî, *Sîret*, 53.

Zengi üzerine gönderildi. Bu süvarilerin Irak'ta çarpışan Özbek askerleri olduğunu zanneden Zengi, bizzat askerlerinin başına geçerek saldırılarını sürdürdü. Zenginın kararlılığını gören Sultan, dürülö olan hükümdarlık çetresinin açılması söyledi. Atabey Zengi sultanlık çetresini fark eder etmez savaşı son verip teslim oldu.⁴³ Atabey Özbek'e gelince Zengi'nin başına gelenleri ve Sultanın kendisini izlediğini duyunca, ağırlıklarını bırakıp İsfahani terk etti; hızla kendi yönetim bölgesi Azerbaycan'a vardı. Hârizmşah Muhammed elçi gönderip hutbe, sikke ve yıllık vergi talebinde bulundu. İlk ikisini derhal uygulamaya koyan Özbek, Gürcülerle savaş harcamalarının çokluğunu öne sürerek üçüncüsünden bağışlanmasını diledi. Arzusu kabul edilerek yıllık vergiden muaf tutuldu.⁴⁴ Böylece bölgede Halife Nâsır dışında tam bir hâkimiyet sağlanmış oldu. Şimdi sıra Halife'ye gelmişti. Hârizmşah ordularının Bağdat'a yöneldiğini haber alan Halife, Sultanı bu seferden vaz geçirmek için dönemin büyük sülferinden Şihabeddin Sühreverdî'yi elçi göndermeye karar verdi. Diğer yandan Halifenin düşüncelerini aktarıp tezlerini savunacak olan Sühreverdî, Sultan Muhammed yanında saygın bir konuma sahipti. Zaten onun sultanlık sarayında diğer hilâfet divanı elçilerinden çok farklı bir şekilde kabulü, şahsına gösterilen teveccüh ve ikramlar buna tanıklık etmekteydi. Önce saray avlusunda bekleyen Sühreverdî'ye giriş müsaadesi verildi. Huzura kabul edilince, hilâfet devleti görevlisinin, diplomatik misyonunu yerine getirmeden önce hayırlı uğurlu olması için peygamber hadislerinden biriyle açılış yapması elçilik adabındandır, diyerek söze başladı. Hadis okunması için kendisine izin verilince, Sultan saygıdan dolayı diz çöktü; şeyh hadisi okumaya başladı. Hadisin anlamı, Abbas Oğullarına eza ve cefa etmeyi yasaklamakla ilgiliydi. Şeyh Sühreverdî okumayı bitirince, Sultan:

Ben her ne kadar Türk olup Arapçayı az bilsem de okuduğunuz hadisi anlayabildim; ne var ki ben, Abbâs oğullarından hiç birine fenalık yapmadım, kötülüğüm dokunmadı; fakat Emîrül-Mü'mininin zindanlarında Abbas oğullarından birçok kimsenin müebbeden tıklımış olduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Şayet şeyh aynı hadisi halife'ye dinletse çok daha faydalı, avantajlı olur.⁴⁵ Sühreverdî:

Halife'ye biat edildiği zaman, Allahın kitabı, resulünün sünneti ve Emîrül-Mü'mininin içtihadı üzerine biat edilmiş olur. Onun için Halife'nin içtihadı gerektiriyorsa, bir grup kimseyi içeri alabilir, diye cevap verdi, söz uzayıp gitti.⁴⁶

614/1217 senesi sonbahar mevsiminde Sultan Muhammed, büyük bir orduyu Bağdat'a doğru yola çıkarıp, kendisi de arkadan hareket etti. Daha Hemedan'da bulunurken Bağdat ve havalisini ikta edip kumandanları arasında

⁴³ Nesevî, *Sîret*, 54.

⁴⁴ Nesevî, *Sîret*, 57, 58.

⁴⁵ Bazı kaynaklarda Sühreverdî ve Hârizmşah Muhammed arasında geçen diyalog farklı şekilde aktarılır. Sühreverdî, mevcut halife'yi zühnt, takva, ver'a ve dindarlıkla niteleyince, Hârizmşah: -Bu saydığınız nitelikler, Bağdat'ta şu anda bulunan halife'ye mi yoksa bizim getireceğimiz halife'ye mi aittir? Der. Bkz. Ebû Şâme, Şihabüddin Abdurrahman b. Osman, *ez-Zeyl 'Alâ Ravdateyn*, thk. İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty. , 153.

⁴⁶ Nesevî, *Sîret*, 52; İbn Vâsil, *Müferricü'l-Kürüb*, IV/ 36.

yönetimini taksim ederek, tevkiler hazırlattı. Fakat ordu Esedabâd geçidine tırmandığı zaman dağları, vadileri kaplayan şiddetli bir kar yağmaya başladı; çadırları tamamen örttü. Sıkıntı arttı, çözüm bulunamadı. Çok sayıda asker soğuktan kırılırken develerden kurtulan olmadı. Askerlerin bir kısmının el ve ayakları dondu.⁴⁷ Geriye kalanlar ve dağılanlar ise Benî Perçem kabileleriyle Hakkâriye Kürtleri'nin hücumları arasında eridiler. Hârizmşahın o güzde ordusu ağırlıklarla birlikte Bağdat yolunda gömüldü.⁴⁸ Nesevî, bu büyük felaketten sonra Sühreverdînin tekrar Sultana elçi olarak geldiğini, (Hilâfet kurumuna karşı yaptıklarından dolayı) Allahtan gelecek belalarla korkuttuğunu, başkaldırıdan sakındırdığını, Sultanın, bu ailenin semanın melekleriyle desteklendiğini, kim bunlara karşı çıkarsa dünya ve ahiretinin perişan olacağını anlattığını, belirtir.⁴⁹ Yukarıdaki ifadeler en azından o dönemdeki Müslümanların hilâfet kurumu ve görevlilerine bakış açısını bize aktarması açısından çok önemlidir. Ancak Sultan Hârizmşah Muhammedin 614 yılında bu felaketin arkasından Merv'e döndüğü zaman Nâsır adına okunan hutbeyi bazı bölgelerde kaldırması, onun Abbâsî hilâfetine bakışının halkın bakışından farklı olduğunu gösterir.

Sultanın hutbe yasağından Hazar denizindeki Abeskûn adasında hayata gözlerini yumduğu tarihe (614-618/1217-1221) kadar, Hârizmşahlar-Hilâfet arasında ilişkilere rastlanmaz. Hiç şüphesiz bu kopukluğun sebebi, başta Hârizmşahlar olmak üzere İslam dünyasının büyük bölümünü kasıp kavuran ve diğer dertleri unutturan Moğol istilasıdır. Kuşkusuz burada işaret edilmesi gereken bir problem kalmaktadır ki o da Halife Nâsırın Moğol istilasını teşvik hususunda rolünün olup olmadığı meselesidir. Bu konuda kaynaklar ve araştırmaların bir kısmı, Halifenin Moğollarla irtibat kurduğunu, diğer kısmı ise, bu haberlerin uydurma ve tutarsız olduğunu, belirtmektedir.⁵⁰ Ayrı bir makaleyle aydınlatılacak çapta vüs'at sahibi olan konu hakkında, özetle şöyle bir yaklaşımda bulunulabilir. Halife Nâsır Lidinillâh'ın şahsiyeti, iktidar hırsı, amacına ulaşmak için kullandığı siyasî enstürmanlar, muhaliflerini yok etmek için başvurduğu vasıtalar ve konuyla ilgili kaynaklar göz önüne alındığında, Moğol istilasındaki rolünü yok sayanların görüşleri önemli ölçüde zayıflar.

Halife Nâsır- Celâleddin Hârizmşah Mücadelesi (1221 - 1225)

Henüz sağlığında (617/1220) babasının yerine geçen Celâleddin Hârizmşah döneminde, Abbâsî hilâfeti ve Hârizmşahlar arasındaki ilişkilere herhangi bir iyileşmeye rastlanmaz. Hârizmşahlar tahtında sultanlar değişti; ama hilâfetle var olan düşmanca ilişkilerde kayda değer hiç bir değişiklik olmadı. Yeni Sultan babası gibi Halifeye karşı tavrını devam ettirirken, Halife de düşmanca tu-

⁴⁷ Nesevî, *Sîret*, 56.

⁴⁸ Kafesoğlu, *Harezşahlar*, 219.

⁴⁹ Nesevî, *Sîret*, 64.

⁵⁰ İbn Vâsıl, İbnü'l-Esîr'in, Halifenin Cengiz ile yazışıp kendisini istilâyâ teşvik ettiğini imâ edip açıkça yazamamasını, müellifin Halifeden korkusuna bağlar. Bkz. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, IV/39; Daha geniş bilgi için bkz. Kafesoğlu, *Harezşahlar*, 244, 245.

tumunu devam ettirdi. Aybek ed-Devâdârî, Celâleddinin Gazne'de Moğol birliklerini yendiği erken bir dönem (1221)'de Bağdat'ı ele geçirip Halife Nâsır'ı öldürmeye karar verdiğini, kaydeder.⁵¹ Celâleddin 621/1224 senesinde Hindistandan Kirman'a geçti. Sırasıyla Kirman, Fars, İsfahan ve Irak-ı Acem eyaletlerini kendisine bağladı.⁵² Kış Huzistan'da geçiren Sultan, Moğollara karşı işbirliği yapmak üzere Halife Nâsır'a elçiler gönderdi. Fakat Nâsır onun Irak-ı Arab'a girmesinden şüphelenerek yardım yerine, ona karşı savaşacak kuvvetler gönderdi.⁵³ Bunun üzerine Nâsır, danışmanı Şihabeddin Sühreverdî'yi Celâleddin Hârizmşaha karşı ittifak oluşturmak üzere, Eyyübî Hükümdarı Melik Eşref'e gönderdi; ama bu girişimden herhangi bir sonuç çıkmadı.⁵⁴ Halifenin gönderdiği ordu Celâleddin tarafından bozguna uğratıldı.

Celâleddinin Irak-ı Acem ve Huzistan'daki faaliyetleri, Nâsır'ın dünyevî iktidar ülküsüyle çatışıyor; siyâsî kazanımlarını alıp götürüyordu. Huzistan'da Tüster şehrini kuşatmayla ele geçirirken burada Halifenin kölesi Emîr Muzafferüddin, Nâsır Lidinillah adına şehri yönetmekteydi. İlerlemesine devam eden Celâleddin, Bağdat'a yedi fersah uzaklıkta bulunan Bakuba'yı ele geçiriyor; fakat Halife tarafından burayı savunmakla görevlendirilen Cemaleddin Kuştemur ve askerleri, onun şehre girişine mani olamıyorlardı.⁵⁵ Bağdat şehri Celâleddin tarafından başlatılacak kuşatmaya karşı hummalı bir savunma hazırlığına başlamıştı.

Celâleddin Hârizmşah Bakuba ve Dukak'ı ele geçirdikten sonra 622/1225 senesinde Merağa'ya hâkim oldu. Bu esnada ona şöyle bir haber ulaştı: Emîr Yağan Taîsî, Sultan Celâleddin'den iki gün önce Hemedanı yağmaladı. Daha sonra yağmalama olayının sebebi araştırılınca, Halife Nâsır'ın kendisiyle mektuplaşıp oraya girmesini istediği ortaya çıktı. Hatta Halife işi daha da ileri götürerek Hemadanı Yağan'a, diğer şehirleri de önde gelen komutanlara ikta etmişti. Yağan'a Hemedanda yetişen Sultan, şehri ve Yağanı Azerbaycandan ele geçirdiği zengin ganimetler birlikte kuşattı; Yağan Taîsî sıkışınca Celâleddin'in kız kardeşi olan hanımını Hârizmşah'a gönderip eman istedi. Sultan da kız kardeşinin talebini geri çevirmeyerek kendilerine eman verdi.⁵⁶ İbn Haldun, Hemedan ve çevresinin Yağan Taîsî tarafından yağmalanmasının Halife Nâsır'ın teşvikiyle olduğunu belirterek, bunu Bağdat dolaylarını yağmalayan Celâleddin'in elini zayıflatmak için karşı atak olarak değerlendirir.⁵⁷ 622/1225 senesi Ramazan ayının son gününde ölümüyle birlikte Halife Nâsır yarım asra yaklaşan görevini

⁵¹ Devâdârî, Ebîbekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürer ve Camî'u'l-Ğurer*, thk. Saîd Abdulfettah Aşûr, Kahire, 1972, VII/ 269.

⁵² Zehebî(611-620), 60.

⁵³ Halife Nâsırın başlangıçta bu elçilikten memnun olduğu belirtilir. Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm (h.611 - 620)*, 61; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah", *İA*, İstanbul, 1977, III/ 49.

⁵⁴ Hartmann, agm. , 400.

⁵⁵ İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, XII/425, 426.

⁵⁶ İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, XII/432.

⁵⁷ İbn Haldun, *el-İber*, 1312.

tamamlarken⁵⁸, hayalini kurmuş olduğu ve gerçekleştirmek uğruna yoğun gayretler saf ettiği dünyevî-ruhanî iktidarı birlikte şahsında toplayan hilâfet anlayışının çok uzağında bulunmaktaydı. Buna rağmen döneminde hilâfetin her alanda varlığını hissettiren, mutlaka dikkate alınması gereken bir aktör olarak şanını artırdığı gerçeği, inkâra yer bırakmayacak şekilde açıktır.⁵⁹

SONUÇ

Hilâfet kurumu, güçlü olduğu dönemlerde diğer iktidar sahipleri gibi yetkilerini kimseyle paylaşmak istememiştir. Ancak zamanla bünyede beliren zaafiyetleri gidermek üzere sırasıyla Türk komutanlar, Büveyhîler ve Büyük Selçuklular yoluyla gerçekleştirilen çözümler, hilâfetin özellikle siyasî ve askerî alandaki güç ve yetkilerini söz konusu unsurlar lehine terk etmesi sonucunu doğurmuştur. İleride uygun pozisyonlarda geri alınabilecek zoraki yetki paylaşımının kalıcı hale gelmesinden rahatsızlık duyan halifeler, mazinin parlak günlerine dönebilmenin özlemiyle yaşamışlar; ancak çabaları sonuçsuz kalmıştır. Hiç şüphesiz bu konuda en kapsamlı ve uzun soluklu gayretin sahibi, Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillah'dır. Yarım asra ulaşan görev süresi içerisinde Azerbaycan Atabeyleri, Irak Selçukluları, Eyyubîler ve onlarca melikle mücadelesini sürdüren halifenin en güçlü rakipleri, kısa zamanda büyük bir güce ulaşan Hârizmşahlar devletiydi. Harizmşahlar, hilâfeti Selçuklu sultanları gibi sınırlı bir alana hapsedmek isterken, kabına sığmayan Nâsır, dünyevî-ruhanî bütün güç enstürmanlarını kendi elinde toplamak için var gücüyle çalıştı. Onun çabaları siyasî, askerî alanla sınırlı olmayıp, dinî, ilmî, toplumsal sahalarda da devam etti. Çoğunlukla amacına ulaşmak için makyavelist bir yöntemi kullanmaktan çekinmedi. Ama her defasında onun gayret okları, Hârizmşah sultanlarının çelik miğferlerinde kırılarak iş göremez hale geldi. Nâsır hayata gözlerini yumarken, hilâfetin, geçmiş parlak günlerinin çok ötelinde olmasına rağmen, iç çekişmelerle Müslüman dünyasının gücünü zayıflatıp Moğol istilasına zemin hazırlama pahasına olsa bile, hilâfetin şanını artırdığı konusunda araştırmacılar hemfikirdir.

Kaynaklar:

- » Avcı, Casim, "Hilâfet" DİA, İstanbul, 1998, XVII, s.539-546.
- » Devâdârî, Ebîbekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-düer ve cami'u'l-ğurer*, thk. Said Abdulfetah Âşûr, Kahire, 1972.
- » Ebu'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail, *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer*, el-matbaatu'l-Hüseyniyye, Kahire, ty.
- » Ebû Şâme, Şihabüddîn Abdurrahman b. Osman, *ez-Zeyl 'alâ Ravdateyn*, thk. İbrahim Şemsüddîn, daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ty.
- » Hartmann, Angelika, "Nâsır-Lidînillâh", DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s.399-402.
- » Hodgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- » Hüseyinî, Sadruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-devletî's-Selçukiyye*, nşr. Muhammed İkbâl, Lahor, 1933.
- » İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulvahid, *el-Kâmil fi' t-târîh*, Daru

⁵⁸ Ebû Şâme, 2, *ez-Zeyl*, 18.

⁵⁹ İbn Vâsil, *Müferircü'l-kürüb*, IV/180.

- Sadr, Beyrut, ty.
- » İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve dîvânu'l-mübteda ve'l-haber*, nşr. Ebu Suheybi'l-Kurmî, Beytû'l-Efkâr, Riyad, ty.
  - » İbn Vâsil, Cemalüddîn Muhammed, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri benî Eyyûb*, thk. Muhammed Rebi', Kahire, ty.
  - » Miquel, Andre, *Doğuştan Günümüze İslam Medeniyeti*, çev. A. Fidan- H. Menteş, İstanbul, 2003.
  - » Ravendî, Muhammed b. Ali. B. Süleyman, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-sürûr*, nşr. Muhammed İkbâl, haşiyeye ve ekler: Mücteba Minevî, Tahran, hş.1364.
  - » Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, Beyrut, ty.
  - » Taeschner, F. , "Nâsır", İA, İstanbul, 1970, IX, s. 92-94.
  - » Yınanç, Mükrimin Halil, "Celâleddin Hârizmşah", İA, İstanbul, 1977, III, s. 49-53.
  - » Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm* (h. 591- 600), thk. Ömer Tedmürî, Beyrut, 1997.